

ОБ'ЄКТИВНО-ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ЧАСТИНОМОВНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ¹

А. П. Загітко, Н. Г. Загітко

1. Історія лінгвістичних учень сповнена різних підходів і концепцій частиномовних класифікацій, що легко простежити в давньоіндійських, давньоарабських, давньокитайських, давньояпонських і давньоєвропейських (античних) студіюваннях, відповідних граматиках заявлених наукових парадигм. Наріжним питанням розподілу лексем за частинами мови постає їх поліфункційний вияв: *ну* – вигук (– *Марисунцю, таже їжте, та ну, та не дайтеся просити* (І. Керницький)); *ну* – частка (– *Посієш вітер, пожнеш бурю! <..> Ось вам! Ну що, задоволені?* (І. Росоховатський)). Іншим складним виміром проблеми постає суб'єктивне визначення критеріїв частиномовної класифікації – морфологічного, синтаксичного, семантичного (і/чи номінативного), дистрибутивно-заступального (і/чи дистрибутивно-замішувального), словотвірного чи їх сукупності й надання одному (і/чи двом) із них визначальних критеріїв, що й зумовлює виділення різної кількості частиномовних класів – від двох до двадцяти двох і більше, що визначувано об'єктивно-граматичними функціями лексем.

2. Від давньоєвропейської (античної) традиції успадкована чотириелементна частиномовна класифікація з послідовним розмежуванням *імені, дієслова, займенника й сполучника*. Заявлена класифікація постала опертям розвитку й деталізації класів слів (пор., напр., розмежування в англійській, українській лінгвістиці XVII ст. дев'яти частин мови: *імені, дієслова, займенника, сполучника, прикметника, дієприкметника, числівника, прислівника, артикля*). Намітилося декілька проблемних позицій: 1) частиномовний статус дієприкметника; 2) диференціювання відмінкових і невідмінкових слів (Ч. Батлер), відмінюваних і невідмінюваних (іменник, прикметник ↔ прислівник та ін. (В. Буллокар)); 3) врахування значень лексем, їхніх форм і функцій (Г. Суїт, О. Єсперсен) та ін. Домінуючим принципом класифікації був морфологічний.

3. Кваліфікація синтаксичного принципу частиномовного диференціювання як визначального була одним із етапних моментів розвитку лінгвотеретичного вчення (Л. Блумфільд, Дж. Трейгер, Л. Сміт та ін.). У межах синтаксичного критерію опертям постає синтаксична позиція. Для Ч. Фриза формальна характеристика (категорійність частиномовного класу) мотивована: 1) синтаксичною позицією слова; 2) контекстним оточенням лексеми, який часто зумовлює міжчастинимовну трансформацію: *двадцятирічний* – 'прикм. 1. Який триває, здійснюється, виконується протягом двадцяти років': *За двадцятирічне гетьманування доклав [І. Мазепа] багато зусиль, щоб вивести Україну з "руїни", припинити політичне безладдя* (О. Апанович) і відтінок 'у знач. ім. *двадцятирічний, ного, ч.; двадцятирічна, ної, ж. Той (та), хто має вік двадцять років': А ось переді мною фото Майї та Юрка, коли їм було по двадцять. Що в них лишилося від тих, двадцятирічних?* (І. Росоховатський) (СУМ: В 20-ти т. Т. 4, с. 49).

4. Класифікаційні основи частиномовного тлумачення істотно еволюціонували в період протиставлення морфології й синтаксису з наданням особливого статусу у формуванні частиномовних класів внутрішньореченневому статусу лексем. Для В. Брьондаля, наприклад, істотною є наявність універсальної основи, що мотивує частиномовне диференціювання в усіх індоєвропейських мовах. Тому частиномовна система залежить від комбінування чотирьох фундаментальних категорій: субстанції,

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту "Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри" (0118U003137) – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

відношення, кількості та якості, що підтверджує тяглість аристотелівської класифікаційної системи.

Протиставлення морфології й синтаксису актуалізує розмежування конгруентної (конструктивно зумовленої) та інконгруентної (конструктивно незумовленої) функцій (за А. Гардинером), які розкривають механізм міжчастиномовних трансформацій. Частиномовна класифікація в основі своїй може мати підхід «від значення до форми» або ж підхід «від форми до значення», що й умотивувало постання семантичного, формально-граматичного, лексико-граматичного й структурного семантичного (пор. погляди М. Смотрицького, Я. Головацького, С. Смаль-Стоцького, О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського, В. Виноградова, І. Вихованця та ін.) принципів. Прихильники семантичної класифікації (М. Смотрицький, О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський) мали опертям підхід «від значення до форми», а для послідовників формально-граматичного тлумачення частиномовних класів (Є. Тимченко, П. Фортунатов, О. Шахматов, О. Пешковський) підґрунтям є врахування «від форми до значення», пор. розмежування *змінюваних* і *незмінюваних* слів.

5. На думку Л. Єльмслева, мова «може відкрити дорогу й до розуміння стилю особистості й до подій життя минулих поколінь» (Єльмслев Л. Прологемени до теорії мови // Загнітко А. Мовознавство: загальне мовознавство. Вінниця: Твори, 2019. С. 88), подібно й історія частиномовної класифікації, її еволюція привідкриває особливості філософського узагальнення форми і значення мовних одиниць, їхніх функцій та ін. Підсумковою можна вважати лексико-граматичну класифікацію, яка узагальнює морфологічні ознаки лексем і статус категорій останніх, диференціювання формотворення і словотворення слів, їхні синтаксичні функції. У підсумку потрібно говорити про значущість семантичного (значення), морфологічного (форма) й синтаксичного (функція) критеріїв. Переосмислення критеріїв частиномовного диференціювання уможливило протиставлення лексем за субстанційною основою (*іменник* ↔ *дієслово* – ядро (центр) і *прикметник* ↔ *прислівник* (напівпериферія), за І. Вихованцем), процесуальністю, інтенсивністю вияву ознаки та ін.

6. Актуальною є частиномовна класифікація за номінативно-граматичним принципом, основу якої становить єдність змісту й форми (лексичні й граматичні ознаки слова в їхній єдності). Номінативно-граматичний принцип актуалізований у межах номінативно-екзистенційної (функційно-когнітивної) лінгвістичної наукової парадигми. За цим принципом усі слова категоризовані відповідно до тих фактів об'єктивної дійсності, який (чи які) вони номінують, постаючи носіями номінативного значення, що й мотивує диференціювання лексичної, граматичної, ситуаційної, модальної, емоційно-імперативної та прямої номінацій. Розмежування заявлених різновидів номінації мотивує виділення тринадцяти частин мови: іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, предикатив (лексична номінація); займенник (ситуативна номінація); модальні слова ↔ модальник (модальна номінація); вигук (емоційно-імперативна номінація); звуконаслідувальна (пряма); прийменник, сполучник, частка (граматична номінація) (Лукин М. Ф. О номинативно-грамматическом принципе классификации частей речи в современном русском языке // Рус. яз. в шк. 1982. № 1, с. 82–87). Заявлений принцип не постає викінченим, оскільки у своїй основі є різнофункційним.

5. Перспективним постає вивчення частиномовного диференціювання з опертям на 1) взаємпроникнення різних принципів, формування окремих гібридних підкласів (*дієприкметник*, *предикатив*, *модальник* і *под.*) та ін.; 2) статус статичного й динамічного в частиномовній системі; 3) білатеральність мовного знака, значущості асиметрії форми й значення; 4) співвідносність і/чи неспіввідносність первинних і вторинних функцій, їх переформатування, формування множин зразка «у функційй», «еквівалент», «оказіональна категоризація» та ін.; 5) визначення передумов перекатегоризації.